

RYSZARD RADZIK
(Lublin)

INSTYTUCJONALNY ROZWÓJ RUSKIEGO RUCHU NARODOWEGO W GALICJI WSCHODNIEJ W LATACH 1848 - 1863

Wiosna 1848 r. szczególnie dobitnie zapisała się w życiu Rusinów¹ galicyjskich. Okres ten stanowi jedną z dat przełomowych w historii narodu zwanego później ukraińskim. Końcowe lata czterdzieste nie były jednak datą narodzin ruskiego ruchu narodowego, aczkolwiek właśnie wówczas nastąpił gwałtowny wzrost liczby związanych z nim osób, jak również wyraźne wzbogacenie głoszonej w poprzednim okresie ideologii. Działalność niezbyt licznej grupy ludzi skupionych początkowo wokół założonej ok. 1832 r., pierwszej tak wyraźnie stawiającej sobie cele narodowe, organizacji ruskiej zwanej „Ruską Trójcą”, wskazała na możliwość powstania w Galicji wschodniej samodzielnego, a więc odrębnego od polskiego, narodu². Dotychczas bowiem jedynie społeczność polska — jej niewielka część — przeszła pełny proces unarodowienia, miała świadomość narodową w nowoczesnym rozumieniu tego terminu. Określenie „Rusin” oznaczało przynależność do „rodu ruskiego”, lecz „narodowości polskiej” i było podrzędne w stosunku do nazwy „Polak” (gente Rutheni, natione Poloni). Wykształceni Rusini różnili się od Polaków wyłącznie obrządkiem religijnym; w tej sytuacji wielu unitów uważało się za Polaków. Pozostali żyli na granicy dwóch kultur — nie posiadali w pełni wykształconej świadomości narodowej. Jedynie ludność wiejska różniła się od społeczności polskiej — oprócz obrządku religijnego — językiem i własnym, bogatym folklorem.

Młodzi członkowie „Ruskiej Trójcy”, w większości alumni seminarium greckokatolickiego we Lwowie — z czasem duchowni unitcy, eksponując elementy wyróżniające społeczność ruską spośród społeczeństwa ga-

¹ Posługiwanie się w tym artykule terminem: Rusin-ruski, spowodowane zostało dwiema przyczynami. Pierwszą z nich jest określanie wówczas mieszkańców Galicji wschodniej jedynie mianem Rusinów, w przeciwieństwie do Ukraińców, za których uważano mieszkańców narodowego ośrodka kijowskiego. Drugim powodem przyjęcia tej zasady jest traktowanie w niniejszych rozważaniach terminu „ruski” w sensie „ruski” etnicznie, a więc przednarodowy. Przejście w badanej społeczności od określenia się mianem ruskiej do uważania się za ukraińską wiąże się z decydującym okresem w procesie jej unarodawiania. W analizowanym okresie grupa świadomych narodowo Rusinów była zbyt nieliczna, by można było w pełni mówić o narodzie. Ponieważ jednak termin „naród ruski” był w powszechnym użyciu wśród narodowych działaczy ruskich, pojęcie to będzie występowało w tekście, mimo że z socjologicznego punktu widzenia nie jest to w pełni uzasadnione. Podobną procedurę stosuje się w wielu pracach dotyczących również innych narodów.

² Zob. J. Kozik, *Ukraiński ruch narodowy w Galicji w latach 1830 - 1848*, Kraków 1973; tenże, *Wpływy polskie na kształtowanie się świadomości narodowej Ukraińców w Galicji*, „Studia Historyczne” 1967, z. 1/2; M. J. Szalata, *Markijan Szaszkewycz, Żytia, tworcyst i hromadśko-kulturna dijalnist*, Kyjiv 1969.

licyjskiego, stworzyli podstawy narodowej ideologii, spróbowali przerwać proces ciągłego asymilowania się Rusinów do kultury polskiej — z czasem narodu polskiego — jak też będąc duchowymi, pośrednio ukazywali te siły, które byłyby w stanie proces ten odwrócić i pokierować nim. Rok 1848 stworzył zupełnie nowe warunki dla ich działalności, jak też tych, którzy poszli ich śladem.

Wydarzenia marcowe w Wiedniu pociągnęły za sobą całą lawinę wystąpień w różnych częściach wielkiego, narodowo i gospodarczo niejednolitego cesarstwa Habsburgów. Pierwszą reakcją mieszkańców Lwowa było zredagowanie przez Polaków 18 marca adresu do cesarza, w którym domagano się m. in. zagwarantowania polskiej narodowości poprzez zniesienie dotychczasowych ograniczeń, zaprowadzenia języka polskiego w szkołach, sądach i urzędach³. Adres nie wspominał o Rusinach, traktując społeczeństwo galicyjskie jako jednolitą narodowo całość. Miał charakter umiarkowany, a zawarte w nim żądania nie przekraczały ram przyszłej autonomii galicyjskiej. Dalekó bardziej zaawansowany w swych postulatach był następny adres, noszący datę 6 kwietnia, w którym domagano się odrębnej państwowości dla Galicji, która zgodnie z pragnieniami autorów adresu złączona miała być z Austrią w związku federacyjnym. W punkcie 4 żądano „... zaprowadzenia języka polskiego w szkołach, sądach, wszystkich sprawach publicznych i urzędach, w szkołach zaś dla ludu — w takim narzeczu, jakie według miejscowości jest przeważającym”⁴.

Zaznaczenie istnienia różnych narzeczy ludu galicyjskiego (tzn. nie tylko polskiego, ale i ruskiego) było krokiem naprzód w stosunku do adresu marcowego, jednakże o większych koncesjach na rzecz Rusinów nie było mowy. „O ruszczyźnie nikomu się nie śniło — wspominał unita Józef Doboszyński — uważano ją za gwarę ludową, w klasie inteligentnej uważał się każdy za Polaka bez względu na obrządek religijny”⁵.

Rusini zaskoczeni niespodziewanym zrywem rewolucyjnym, szybko toczącymi się wydarzeniami, nie mając z góry zaplanowanego programu działania, dopiero z czasem podjęli działalność, próbując stopniowo wpływać na szybki bieg wydarzeń. Ci z nich, którzy mieli poglądy bardziej liberalne, i którzy popierali nowe siły dochodzące do głosu w absolutnej dotychczas monarchii, okazali się zbyt rozproszeni i słabi, niezdolni do stworzenia silnej organizacji. Propolskie często nastawienie (a w każdym razie nie antypolskie), poparcie rewolucji, a co za tym idzie brak poparcia władz rządowych sprawiły, że nie stworzyli oni własnej siły politycznej. Inicjatywę w tej sytuacji przechwycił konserwatywny kler unicki, a szczególnie jego wyższa hierarchia, dysponująca rozbudowaną organizacją kościelną. Uzyskując poparcie gubernatora Stadiona, który pragnął stworzyć siłę skutecznie przeciwstawiającą się rewolucyjnym zapędom Polaków, i ulegając często jego inspirującym wpływom, przystąpił kler ruski — dotychczas pogardzany i pragnący zaszczytów i dostępu do władzy — do działania.

„Jeżeli co powodowało Rusinów do energicznego wystąpienia, to właśnie negacja i okrzyk: «Nie ma Rusi». Okrzyk ten oburzył wielu,

³ *Galicja od pierwszego rozbioru do Wiosny Ludów 1772 - 1848. Wybór tekstów źródłowych.* Opracował i wstępem poprzedził M. Tyrowicz, Kraków 1956, s. 205 - 7.

⁴ S. Kieniewicz (red.), *Rok 1848 w Polsce. Wybór źródeł*, Wrocław 1948, s. 228.

⁵ J. Doboszyński, „Pamiętnik 1832 - 1906”, Bibl. Ossol. rkps 13275 I, s. 20.

obudził nawet drzemających i pobudził do działania”⁶. Autor tych słów — S. Kaczała, Rusin piszący je z perspektywy dłuższego okresu czasu — miał sporo racji. Polacy do pewnego stopnia sami wpłynęli na nasilenie się antagonizmu polsko-ruskiego i pośrednio na antypolski, konserwatywny w swej wymowie społecznej charakter narodowego ruchu ruskiego.

„Aż do 19 kwietnia b.r. nikt u nas nie mówił po rusku, jak tylko wieśniak”⁷ — pisał w kilka miesięcy po tej dacie zwracając się do Rusinów galicyjskich unita, członek propolsko nastawionego Soboru Ruskiego — Antoni Dąbczański. Tego bowiem dnia został sformułowany przez kanonika M. Kuziemskiego, uzgodniony z dostojnikami konsystorza grekokatolickiego⁸ adres ruski do cesarza. Przekazano go następnie urzędującemu we Lwowie gubernatorowi Stadionowi w celu przesłania go do Wiednia. Adres wskazywał na wspaniałą przeszłość Rusi Halickiej opanowanej w XIV w. i uciskanej przez całe stulecia przez Polaków. Aczkolwiek szlachta spolszczyła się, lud nie uległ — jak podkreślano — procesowi wynarodowienia. Zwracano się w adresie o umożliwienie nauczania w szkołach wszelkiego typu w języku ruskim, swobodnego dostępu do urzędów oraz zrównanie w prawach duchowieństwa wszystkich obrządków. Wskazywano na brak reprezentacji ruskiej w Sejmie Stanowym, co hamowało rozwój narodu. Nie domagano się natomiast żadnych reform społecznych ani koncesji politycznych. Adres miał wymowę wyraźnie lojalistyczną⁹.

RUSKIE ORGANIZACJE POLITYCZNE I MILITARNE

Wszystkie ruchy narodowe dążyły do stworzenia własnych instytucji, które nadając tym ruchom struktury organizacyjne, wpływały na skupienie rozbitej niejednokrotnie działalności poszczególnych jednostek i niewielkich grup, powodując przez to większą jej efektywność. Potęgował ją fakt, iż tworzone instytucje specjalizowały się z reguły w poszczególnych dziedzinach działalności: kulturze, gospodarce, jak też polityce. Działające w ten sposób organizacje (również te, które miały charakter nieformalny), kierując ruchem narodowym, reprezentowały go na zewnątrz i jeśli zachodziła potrzeba, przeciwstawiały się dążeniom innego narodu, którego siły wiodące prowadziły działalność sprzeczną z subiektywnie pojmowanym interesem własnego narodu. W warunkach, gdy dane społeczeństwo wkroczyło dopiero w początkową fazę swego rozwoju narodowego i nie było jeszcze przygotowane do realizacji idei niepodległościowych lub też gdy względy taktyczne powodowały powstrzymanie się od ich rozpowszechniania, instytucje te przygotowywały społeczeństwo, by w przyszłości, jako w pełni ukształtowany naród mogło — poprzez dysponowanie własnym organizmem państwowym — wystąpić na politycznej „arenie dziejów”. Wysiłki tych realizacji,

⁶ S. Kaczała, *Polityka Polaków względem Rusi*, Lwów 1879, s. 290.

⁷ *Wyjaśnienie sprawy ruskiej przez Antoniego Dąbczyńskiego radcę sądu szlach. lwowskiego*, Lwów 1848, s. 20.

⁸ J. Kozik, *Między reakcją a rewolucją. Studia z dziejów ukraińskiego ruchu narodowego w Galicji w latach 1848 - 1849*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” (dalej: ZNUJ PH), z. 52, 1975, s. 30.

⁹ „Zornia Hałycka”, 23 V 1848, nr 2, s. 7 n.

zmierzające do sprawowania funkcji przedstawicielskich, wpływały na identyfikowanie się z nimi mas uświadamiających sobie z wolna, że stanowią naród.

Energiczna działalność Polaków w pierwszych tygodniach rewolucji, działalność Rady Narodowej oraz tworzących się gwardii narodowych, skłoniła Rusinów do założenia instytucji, która wzorem polskim kierowałaby życiem politycznym narodu ruskiego i reprezentowała go na zewnątrz. Uczestnictwo w obradach Beirathu — organu założonego przez Stadiona i pełniącego w stosunku do gubernatora jedynie funkcje doradcze — greckokatolickiego biskupa G. Jachimowicza oraz kanoników M. Kuziemskiego i M. Malinowskiego, miało znaczenie w decydującej mierze jedynie propagandowe. Organizacją taką, powstałą jako konkurencja polskich Rad Narodowych, była założona 2 maja „... nie bez inicjatywy ze strony austriackiego gubernatora”¹⁰ Hołowna (Główna) Rada Ruska. Twierdzenie, że „... nie może być Polska w dawnych granicach; Rusini nie chcą już nigdy, nigdy do Polski należeć”¹¹ charakteryzowało nastrój obrad zebrania założycielskiego, na które przybyło ponad 300 Rusinów reprezentujących różne środowiska społeczne z wyjątkiem chłopów.

Dzień przed założeniem Rady, metropolita unicki M. Lewicki odpowiadając na list G. Jachimowicza, który poinformował go wcześniej o mającej powstać organizacji ruskiej, pisał:

„Na Komitet, który by się zajmował przestrzeganiem naszych interesów, tym bardziej zgadzam się, że to po myśli JEJW. Gubernatora stanie się i że ten Komitet nic nie przedsięwzięmie, co by się istniejącemu rządowi sprzeciwiało”¹².

Prorządowy charakter zamierzenia nie ulegał więc wątpliwości. W kilka dni po założeniu Rady informował Jachimowicz Lewickiego o programie organizacji:

„Komitet ruski uformował się, będzie jego głównym zadaniem przez czasopisma wychodzić mające oświecać lud ruski, dostarczać mu pożytecznych wiadomości, prostować błędy, zbijać zarzuty, wskazywać potrzeby etc., zawsze dążyć do wzmocnienia przychylności do rządu a zatem dalekim będzie od wszystkiego, co by spokojność zaburzyć mogło”¹³.

Rada już w swym zamierzeniu powstała jako instytucja opozycyjnie nastawiona do wszelkiej działalności propolskiej. Dlatego też odrzucono wcześniejszą ofertę polskiej Rady Narodowej, proponującą przewodniczącemu Rady Hołownej bp. Jachimowicowi, by „przystąpił do Rady ze swym duchowieństwem”¹⁴.

Wkrótce Rada zaapelowała do społeczeństwa o tworzenie (wzorem polskim) rad terenowych. Jednocześnie zwalczano przypadki należenia duchowieństwa ruskiego do rad polskich. Zakładanie terenowych rad ruskich miało często uroczysty charakter i gromadziło liczne rzesze Rusinów.

¹⁰ K. Grzybowski, *Galicja 1848 - 1914. Historia ustroju politycznego na tle historii ustroju Austrii*, Kraków 1959, s. 12.

¹¹ „Zoria Hałycka”, 27 VI 1848, nr 7, s. 27 n.

¹² List M. Lewickiego do Jachimowicza, w Uniowie 1 maja 1848, *Materijaly do istoriji kulturnoho žytia w Hałyczynji w 1795 - 1857 r.* Wyd. Dr Kyryło Studynśkyj, „Ukrajinsko-Ruśkyj Archyw”, t. 13 - 14, Lwów 1920, s. 313.

¹³ List Jachimowicza do Lewickiego z 7 maja 1848 r. *ib.* s. 315.

¹⁴ A. Batowski, *Diariusz wypadków 1848 roku*. Rękopis przejrzał, opracował, wstępem i przypisami opatrzył M. Tyrowicz, Wrocław 1974, s. 172.

Rada składał się z 66 członków: przedstawiciele sfery urzędniczej, mieszczaństwa, kleru oraz inteligencji. Nie byli w niej reprezentowani chłopci. Jej członkiem mógł zostać tylko urodzony w Galicji Rusin obrządku greckokatolickiego. Posiedzenia Rady odbywały się dwa razy w tygodniu. Powołana przez wyższy kler unicki Rada w swojej działalności została przez niego całkowicie zdominowana. Jej struktura organizacyjna dostosowywała się stopniowo do zmieniającego się zakresu jej działalności. Początkowo istniały 4 komisje: korespondencji zewnętrznej, korespondencji wewnętrznej, gospodarcza i sąd honorowy. W okresie późniejszym utworzono 7 wydziałów: centralny (kierujący pracą Rady), korespondencyjny, finansowy, spraw narodowych, konstytucyjny, oświecenia i duchowny. Najpóźniej powołano wydział informacyjny¹⁵. Miał on ogromne znaczenie dla Rady angażując ją nadspodziewanie mocno w rozwiązywanie ekonomiczno-społecznych konfliktów wsi galicyjskiej. Wydział ten rozpatrywał wysuwane masowo przez chłopów żądania i skargi na dziedziców, skierowując je do odpowiednich władz.

Trzystopniowy system rad ruskich składał się, oprócz centralnej Rady Hołownej, z rad terenowych: dekanalnych i obwodowych (stopnia czwartego — rad wiejskich — nie zdążono zorganizować). W sumie powstało w Galicji 50 rad dekanalnych i 13 obwodowych. Liczba członków rad dekanalnych była, mimo odgórnego zarządzenia (mówiącego o 30 osobach), różna. Z reguły wahała się od kilkunastu do kilkudziesięciu osób, rzadko przekraczała 100. Należeli do niej ludzie pochodzący z różnych warstw i klas społecznych. Kler unicki wraz z diakami miał stanowić ok. 43% ich składu. Były one najważniejsze, mające bezpośredni kontakt z ludnością, a ich struktura organizacyjna zbliżona była do struktury Hołownej Rady Ruskiej, która uwzględniając terenową specyfikę, zalecała radom dekanalnym powołanie wydziałów do spraw szkolnych, ubóstwa, gospodarstwa wiejskiego, rzemieślników i mieszczan, narodowości i korespondencji. Rady filialne powiązane były organizacyjnie z Radą Hołowną i w dużym stopniu w działalności swej były jej podporządkowane. Miejscowe układy sił w społeczeństwie ruskim decydowały o ich lokalnej specyfice i różnicowały nieco charakter działalności¹⁶.

Głównym zadaniem tworzonych rad było powołanie narodowego ruchu ruskiego, niezależnego od polskiego. Miały one wyraźnie charakter proaustriacki, często przy tym antypolski. Integrowały społeczność ruską, skupiając w swych szeregach różne jej warstwy, w tym kilkuset chłopów; pozostawały one ciągle pod presją żądań chłopów¹⁷. Działalność rad pobudzała chłopów do większego agnawowania się w życie społeczno-gospodarcze i (w mniejszym stopniu) polityczne Galicji wschodniej. Lojalistyczne w swym założeniu, podporządkowane wyższej hierarchii Kościoła unickiego, nie wysuwały rady postulatów bardziej radykalnych reform gospodarczych. Ich działalność przygotowywała społeczność ruską do późniejszych wystąpień politycznych, takich jak chociażby udział w parlamencie wiedeńskim. Rusini sami niejednokrotnie podkreślali ogromną rolę rad w procesie rozwoju narodowego¹⁸.

¹⁵ Kozik, *Między reakcją...*, s. 36 n.

¹⁶ *Ib.* s. 38 i 45.

¹⁷ Zob. I. Kozik, *Kwestia włościańska w Galicji Wschodniej w polityce Hołownej Rady Ruskiej 1848 - 1849*, ZNUJ PH, z. 50, 1974, s. 70.

¹⁸ Zob. A. Kruszelnicki, *Z dnewnyka hr-kat. parocha 1848 - 1850 r.*, „Zapysky Naukovoho Towarystwa imeny Szewczenka” (dalej: ZNTS), t. 52, 1903, miscellanea, s. 5.

Szczególną rolę w rozwoju każdego ruchu narodowego, w tym i ruskiego, odgrywały organizacje militarne. Z reguły działalność oddziałów zbrojnych wymierzona była w obce narodowo władze polityczne i administracyjne kraju. Jednakże w przypadku ruskim tak nie było. Władze austriackie popierały militarne poczynania aktywnej narodowo części społeczności ruskiej, uwarunkowane nie tylko i nie zawsze istnieniem konfliktu narodowego, lecz również napięciami klasowymi (straże chłopskie). Rуска działalność zbrojna w okresie Wiosny Ludów wykorzystywana była w imię konserwatywnych ideałów monarchii Habsburgów¹⁹. Wzmacniała określony kierunek rozwoju ruskiego ruchu narodowego i przyczyniła się do poszerzenia kręgu jego aktywnych zwolenników.

Opierając się na statucie gwardii narodowych wydanym przez ministra spraw wewnętrznych 8 kwietnia, jesienią 1848 r. zaczęły powstawać w Galicji wschodniej — z inicjatywy Rady Hołownej — ruskie oddziały gwardii, których zadaniem była obrona porządku wewnętrznego i całości państwa²⁰. Statut nie przewidywał organizowania gwardii na zasadach narodowościowych, lecz Polacy, którzy jeszcze w marcu przystąpili do ich organizowania, praktycznie opanowali je. Rusini dość późno zdecydowali się na założenie własnych gwardii. Przeszkodą był brak ze strony władz formalnej zgody na organizowanie odrębnych oddziałów ruskich. Gwardie zaczęli Rusini tworzyć dopiero w październiku. Powołane w celu przeciwstawienia się działalności gwardii polskich, oddziały ruskie skupiały w swych szeregach o wiele mniejszą liczbę ludności niż polskie. Pomagały one w antyrewolucyjnych akcjach władz austriackich, uświetniały swą obecnością organizowane przez Radę Hołowną wiece, pełniły służby wartownicze²¹. Działy krótko, 10 I 1849 wszystkie oddziały gwardii zostały rozwiązane.

Na terenach graniczących z Węgrami działały powołane jesienią 1848 r. przez władze rządowe przy poparciu Rady Hołownej uzbrojone oddziały chłopskie. Celem ich działalności było odgrodzenie rewolucyjnych Węgier od Galicji, przepuszczanie przez granicę tylko tych, którzy mieli urzędowe zezwolenie. Straże chłopskie wielokrotnie zatrzymywały oddziały Polaków próbujących przyjść z pomocą południowemu sąsiadowi walczącemu z despotyzmem Habsburgów²².

Z inicjatywy Hołownej Rady Ruskiej w pierwszych miesiącach 1849 r. poczęli Rusini organizować przy pomocy władz austriackich Batalion Ruskich Strzelców Górskich, który miał za zadanie bronić granicy galicyjsko-węgierskiej przed ewentualnym przekraczaniem jej przez powstańców węgierskich wypieranych od strony Bukowiny przez wojska austriackie. Przedsięwzięcie miało charakter wybitnie antyrewolucyjny. Chęć wstąpienia do tej ochotniczej formacji wyraziło wielu Rusinów. Na sformowanie drugiego batalionu nie zgodził się jednak

¹⁹ G. Otruba, *Kwestia narodowa w Galicji w r. 1848 w świetle wiedeńskich pism ulotnych*, „Studia Historyczne” 1980, z. 1, s. 102 pisał „Ulotka drukowana we Lwowie rozpowszechniała pieśń pochwalną o dzielnym zachowaniu się Rusinów w armii austriackiej «Dla zwycięskiej wierności śpiewa się tę pieśń wdzięczności»”.

²⁰ S. Schnür-Pepłowski, *Z przeszłości Galicji (1772 - 1862)*, Lwów 1895, s. 512.

²¹ Zob. I. Krewęckij, *Proby orhanizowania ruśkich nacjonalnych hwardiji*, ZNTS, t. 113, 1913.

²² Zob. Doboszyński, o.c. s. 54 - 6; I. Krewęckij, *Oboronna orhanizacija ruśkich selan na hatyćko-uhorskim pohranyczu w 1848 - 1849 rr.*, ZNTS, t. 63 - 64, 1905.

A. Gołuchowski²³. Początkowo batalion składał się z 6 kompanii liczących razem 1410 żołnierzy. W sierpniu 1849 r. powiększony został o kompanię siódmą²⁴. Strzelcy mieli ruskie mundury, a komenda była austriacka. Podporządkowani byli austriackiemu dowództwu. Większość oficerów stanowili Rusini. Pod koniec powstania batalion został skierowany na Węgry, a na początku 1850 r., kiedy przestał być władzom austriackim potrzebny, został przez nie rozwiązany²⁵. Aktywność pierwszych ruskich organizacji militarnych, wpłynęła w sposób zasadniczy na antagonizację stosunków rusko-polskich na terytorium Galicji wschodniej.

Polacy chcąc stworzyć przeciwwagę dla działalności Hołownej Rady Ruskiej spowodowali zawiązanie się w maju 1848 r. organizacji grupującej Polaków pochodzenia ruskiego i Rusinów skłonnych do ugody z Polską. Organizacja, powstała w porozumieniu z Radą Narodową, występowała pod nazwą Soboru Ruskiego²⁶. Miała za zadanie „czuwać nad narodnościami ruskojęzycznymi, proświszczać nasz naród, podnieść jego do uczestnictwa w sprawach całego narodu”²⁷. Soborowi, którego zadaniem miało być podporządkowanie ruchu ruskiego Radzie Narodowej, nie udało się jednak skupić wokół siebie większej liczby zwolenników. Polacy ruskiego pochodzenia, którzy chcąc wpłynąć na działalność Rady Hołownej udali się do bp. Jachimowicza oświadczając, że chcą przejść na obrządek greckokatolicki, otrzymali odpowiedź, że „Rusini szlachty nie mają i nie potrzebują”²⁸. Sobór nie spełniwszy postawionego przed nim zadania został w październiku rozwiązany jako organizacja samodzielna i stał się filią Rady Narodowej.

Pierwszym forum międzynarodowym, na którym wystąpili Rusini, był Słowiański Zjazd w Pradze obradujący od 2 do 12 VI 1848. Przedmiotem jego obrad i zarazem naczelnym zadaniem było doprowadzenie do konsolidacji, rozwoju oraz zabezpieczenia interesów narodów słowiańskich zamieszkujących monarchię Habsburgów. Na zjazd zostali zaproszeni zarówno Polacy, jak i Rusini galicyjscy. Lojalistycznie nastawiona Hołowna Rada Ruska obawiając się, że zjazd będzie nieprzychylnie oceniony przez władze rządowe, niechętnie wysłała swych przedstawicieli. W zjeździe wzięli również udział Rusini reprezentujący Sobór Ruski, Radę Narodową i unickie seminarium wiedeńskie²⁹. Delegaci galicyjscy utworzyli wspólną sekcję polsko-ruską. O zgodę między obiema stronami było niezwykle trudno³⁰. Po długich dyskusjach, dzięki staraniom głównych inicjatorów zjazdu — Czechów, doszło do kompromisu

²³ B. Łoziński, *Agenor hrabia Gołuchowski w pierwszym okresie rządów swoich (1846 - 1859)*, Lwów 1901, s. 154.

²⁴ Kozik, *Między reakcją...*, s. 145.

²⁵ Zob. I. Krewęckij, *Batalion ruskich hirszych stritciw 1849 - 1850 rr.*, ZNTS, t. 107, 1912.

²⁶ Zob. Kozik, *Stosunki ukraińsko-polskie w Galicji w okresie rewolucji 1848 - 1849. Próba charakterystyki [w:] Z dziejów współpracy Polaków, Ukraińców i Rosjan*, ZNUJ PH, z. 54, 1975, s. 34 nn.

²⁷ M. Handelsman, *Ukraińska polityka ks. Adama Czartoryskiego przed wojną krymską*, Warszawa 1937, s. 92.

²⁸ Kaczała, o.c. s. 291.

²⁹ *Słowiański sjezd v Praze 1848. Sbirka dokumentů. K vydání připravili Dr Z. Tobolka a Dr V. Žaček*, Praha 1952, cz. I, s. 367 n.

³⁰ *Pamiętniki Floryana Ziemiałkowskiego*, Kraków 1904, cz. 2, s. 34; obszernie o zjeździe: W. T. Wisłocki, *Kongres słowiański w roku 1848 i sprawa polska*, Lwów 1927 - 28.

i zawarcia ugody polsko-ruskiej. Miała ona stać się podstawą ułożenia wzajemnych stosunków w kraju, przewidywała zrównanie praw językowych, religijnych oraz politycznych obu układających się stron³¹. Trudno było jednakże w okresie szybko następujących po sobie wydarzeń o wielkiej wadze politycznej, przy dużej sprzeczności subiektywnie odczuwanych interesów i dość pośrednim reprezentowaniu przez delegatów faktycznych sił społecznych, o doprowadzenie do ugody, którą by realizowano. Rada Hołowna nie czując się zobowiązana do jej przestrzegania i nie zgadzając się z jej postanowieniami nie wprowadziła ich w życie. Nie została również zatwierdzona przez Radę Narodową³².

Należy podkreślić, że Zjazd Słowiański był pierwszą, a obok wiedeńskiego sejmu ustawodawczego, jedyną w omawianym okresie instytucją, która umożliwiła Rusinom wystąpienie na forum międzynarodowym. Słowianie austriaccy mieli okazję zapoznać się z nowym ruchem narodowym w obrębie monarchii habsburskiej i zaakceptowali go. Rusini wystąpili na zjeździe jako oddzielna od Polaków narodowość słowiańska. Choć oddźwięk obrad zjazdu był wśród działaczy i społeczeństwa ruskiego mniejszy, niż należałoby oczekiwać, jego znaczenie — szczególnie polityczne — dla ruchu ruskiego i jego rozwoju było niewątpliwie spore.

Dowodem skuteczności działań ruskich instytucji politycznych, militarnych i kulturalno-oświatowych była w omawianym okresie aktywność Rusinów na forum parlamentu wiedeńskiego i galicyjskiego Sejmu Krajowego. Odgrywały one w pewnej mierze rolę wskaźników zdolności organizacyjnych działaczy ruskich, stopnia zasięgu ruchu ruskiego, podziałów, jakie w nim miały miejsce, i konfrontując ruch ruski z innymi siłami społecznymi na forum galicyjskim i ogólnopanstwowym uwytknęły czysto pragmatyczne aspekty jego działalności.

W czerwcu 1848 r. odbyły się w Galicji wybory do parlamentu wiedeńskiego. Po raz pierwszy uczestniczyli w nich wyborcy chłopscy. O ich głosy zabiegali zarówno Polacy, jak i Rusini. Hołowna Rada Ruska liczyła na odniesienie w nich dużego sukcesu. Wyniki były jednak nieco skromniejsze. Szczególnie widoczny był spadek popularności kleru ruskiego. Trudno ustalić dokładną liczbę zasiadających w parlamencie Rusinów. Według J. Kozika, na 100 mandatów przypadających na całą Galicję (bez Bukowiny), Rusini otrzymali 25. Wybrano 15 posłów chłopskich, 8 duchownych unickich i 2 świeckich inteligentów³³. Posłowie ruscy reprezentowali podczas obrad nastawienie prorządowe. Podziały klasowe w ich grupie poselskiej widoczne były szczególnie podczas dyskusji i głosowania nad wnioskami o charakterze ekonomicznym, będą-

³¹ Kieniewicz, o.c. s. 254 n.

³² Ib. s. 254 (przypis).

³³ Kozik, *Między reakcją...*, s. 86; S. Grodziski, *W królestwie Galicji i Lodomerii*, Kraków 1976, s. 192, podaje liczbę chłopów — 14; Grzybowski, o.c. s. 41, pomijając inteligentów, których narodowości nie wymienia, uważa, że było 9 duchownych unickich i 14 chłopów ruskich; K. Lewicki, *Istoria politycznoji dumki hatyckych ukrajinciw 1848 - 1914*, cz. 1, Lwów 1926, s. 32 oraz tegoż *Ukrajnśki polityky. Sylwety naszych dawnych postiw i politycznych dijacziw*, Lwów 1936, s. 5 podaje, że Rusinów było 35, w tym 23 chłopów, 8 duchownych i 4 świeckich inteligentów; S. Kieniewicz, *Pomiędzy Stadionem a Gosłarem. Sprawa włościańska w Galicji w 1848 r.*, Wrocław 1980, s. 88 twierdzi, iż posłów ruskich było 25: 14 chłopów, 9 duchownych i 2 inteligentów.

cymi rezultatem aktu uwłaszczenia chłopów³⁴. Postępowanie deputowanych chłopskich, nie zawsze głosujących po myśli przywódców Rady Hołownej, było przyczyną niezadowolenia czołowych przedstawicieli ruskiego duchowieństwa galicyjskiego z działalności parlamentu.

Po upadku rewolucji węgierskiej nastąpił wyraźny spadek zainteresowania władz rządowych ruchem ruskim, który pozbawiony oparcia zaczął stopniowo zamierać, wyraźnie tracąc wykazywaną dotychczas w działaniu energię. Stopniowo upadały założone wcześniej organizacje. Widoczne było, iż żądania politycznych koncesji kierowane pod adresem władz, wyprzedziły poziom świadomości narodowej społeczności, którą politycy (bo tak też można określić przywódców Hołownej Rady Ruskiej, spełniających faktycznie te funkcje) mieli reprezentować. Tłumaczy to szybkie załamanie się ruchu w nowych warunkach politycznych. W 1851 r. Hołowna Rada Ruska została rozwiązana; działalność wydawnicza Matycy Galicyjsko-Ruskiej ograniczyła swój zasięg; przerywały działalność pisma ruskie. Okazało się, że władze austriackie traktują działalność narodową Rusinów wyłącznie instrumentalnie i w momencie, kiedy staje się im niepotrzebna, przestają ją popierać.

Bachowskie rządy policyjne, które przyniosły w szóstym dziesięcioleciu XIX w. kulturze oraz życiu społeczno-politycznemu Galicji, jak i całej monarchii, stan zastoju, mogą być traktowane jako okres łączący koniec lat czterdziestych i początek sześćdziesiątych, kiedy to aktywność narodowego ruchu ruskiego była wysoka. W czasie jej wyraźnego spadku w latach pięćdziesiątych, przy zachowaniu jednak pewnych form działania, powstała szansa trwalszego — niż w krótkim okresie — wdrożenia głoszonej ideologii wśród części dotychczasowego aktywu narodowego, możliwość szybkiego poszerzenia w przyszłości bazy społecznej ruchu.

Jedyną instytucją polityczną początkowych lat sześćdziesiątych, w której działalność byli Rusini zaangażowani, był galicyjski Sejm Krajowy. Jego pierwsza sesja odbyła się 15 - 25 IV 1861, druga zaś w styczniu 1863 r. Na 150 posłów zasiadło w sejmie 49 Rusinów³⁵, w tym 17 chłopów oraz 25 duchownych unickich³⁶. Liczba Rusinów w sejmie zmniejszyła się jednak po pewnym czasie o kilkanaście osób na skutek unieważnienia wyboru niektórych posłów.

Już od początku obrad sejmu dał się zauważyć wśród posłów podział na zwalczające się obozy: Polakom dążącym do przyznania Galicji szerokiej autonomii przeciwstawiło się stronnictwo rządowe złożone z „chłopów, urzędników i unickich księży”³⁷. Doszło zatem w praktyce do sojuszu między Rusinami, obawiającymi się wzmocnienia panowania w Ga-

³⁴ Zob. W. Borys, *Wybory w Galicji i debaty nad zniesieniem pańszczyzny w parlamencie wiedeńskim w 1848 r.*, „Przeł. Hist.” 1967, z. 1; J. Kozik, *Galizische Ukrainer im Konstituierenden Reichstag von Wien und Kremsier (1848 - 1849)* [w:] *Studia Austro-Polonica*, ZNUJ PH, z. 57, 1978 oraz tenże, *Nieznanne listy Juliana Macieja Goslara z 1848 r.*, „Przeł. Hist.” 1975, z. 4.

³⁵ Łewyćkyj, *Istorija...*, s. 77; S. Kieniewicz, *Adam Sapieha (1828 - 1903)*, Lwów 1939, s. 353 ocenia liczbę posłów ruskich na „40 z górą”.

³⁶ Z. Dulczewski, *Walka o szkołę na wsi galicyjskiej w świetle stenogramów Sejmu Krajowego 1861 - 1914*, Warszawa 1953, s. 28; Grzybowski, a. c. s. 67, podaje również liczbę 17 chłopów ruskich w sejmie.

³⁷ *Galicja w dobie autonomicznej (1850 - 1914)*. Wybór tekstów w opracowaniu S. Kieniewicza, Wrocław 1952, s. XVI.

licji wschodniej szlachty polskiej, i centralistami austriackimi. Wraz z polskimi walczącymi o przyznanie chłopom lasów i pastwisk głosowali włościanie polscy. Postulaty chłopskie miały głównie charakter gospodarczy, występowały jednak również akcenty polityczne (żądania równouprawnienia języka ruskiego³⁸). Uwidoczniony na forum sejmowym konflikt chłopsko-obszarniczy na terenie Galicji wschodniej pokrywał się w dużym stopniu z konfliktem rusko-polskim. Żądania chłopskie poparł bowiem zasiadający na ławach poselskich kler unicki. Jego antypolskie nastawienie było widoczne, a na włościan „zawsze wpływ ich był wielki”³⁹.

Kompetencje sejmu były niewielkie. Żadnych istotnych dla kraju reform posłom nie udało się przeprowadzić. Działalność sejmu wywołała jednak stosunkowo spore zainteresowanie społeczności ruskiej. Obszerne sprawozdania z obrad były regularnie zamieszczane przez pismo ruskie „Słowo”. Szczególnie podkreślano w nim wystąpienia Rusinów.

Omówione wyżej pierwsze ruskie instytucje polityczne, aczkolwiek wpływ ich na przyspieszenie procesu kształtowania narodu ruskiego był duży, nie potrafiły jednak zmobilizować i objąć swą działalnością szerokich rzesz społeczności ruskiej. Przyczyną tego stanu był konserwatywny charakter narodowej ideologii ruskiej, zbyt wąski zakres jej propozycji. Istniała obiektywna niemożność szybkiego poszerzenia bazy społecznej ruchu. Zaczęła dopiero dojrzewać świadomość klasowa chłopów⁴⁰, narodowa wymagała podniesienia poziomu oświaty, rozwoju gospodarki towarowej, zaprzestania myślenia w kategoriach zaścianka. Inteligencja była zbyt silnie związana z kulturą polską, aby można było gwałtownie przerwać te więzy. Pojawienie się w okresie Wiosny Ludów ruskich instytucji polityczno-militarnych stworzyło dopiero szansę rozwoju tego procesu — ich wielość i aktywność działania wpłynęły na jego przyspieszenie. Rada Hołowna, czołowa ruska organizacja polityczna końca lat czterdziestych, nie była jednak w stanie w niesprzyjających warunkach politycznych, jakie nadeszły wraz z upadkiem rewolucji, zapobiec załamaniu się ruchu.

RUSKIE INSTYTUCJE KULTURALNO-OŚWIATOWE ORAZ PRASA W LATACH 1848 - 1859

Ruskie instytucje kultury pełniły w społeczeństwie wschodniogalicyskim niezmiernie ważną rolę. Warunkiem trwałego przerwania dominacji społeczności polskiej było stanowcze przeciwstawienie się polskości poprzez szybki rozwój kultury ruskiej a zatem i kierujących tym rozwojem organizacji.

W dniach 19 - 26 X 1848 odbył się we Lwowie zjazd ruskich uczonych, którego celem było podniesienie poziomu ruskiej nauki i oświaty

³⁸ Zob. *Repertorium czynności galicyjskiego Sejmu Krajowego od roku 1861 po rok 1883*. Zebrał W. Koziebrodzki, poseł na Sejm Krajowy, Lwów 1885, s. 3 - 12.

³⁹ L. Sapięha, *Wspomnienia z lat 1803 - 1863* (z przedmową S. hr. Tarnowskiego), Lwów 1914, s. 258.

⁴⁰ Zob. W. Borys, *Sprawozdanie Agenora Gołuchowskiego dla ministra A. Bacha z 15 marca 1850 r.*, „Przeł. Hist.” 1968, z. 1; Kieniewicz, *Pomiędzy Stadionem a Gosławem*, s. 59 - 74, oraz tenże, *Sprawa włościańska w Galicji w 1848 r.*, „Przeł. Hist.” t. XXXVIII, 1948; R. Rozdolski, *Nowe dokumenty do historii zniesienia pańszczyzny w Galicji w 1848 r.*, „Przeł. Hist.” 1962, z. 1.

oraz ustalenie jednolitych zasad pisowni języka ruskiego⁴¹. Na obrady przybyło ponad sto osób, przeważnie duchownych⁴², niepodporządkowanych jednak Hołownej Radzie Ruskiej, pod której adresem można było usłyszeć na zjeździe głosy krytyczne.

W sekcji teologii uchwalono, aby tak jak codziennie odmawiane modlitwy i psalmy również wszystkie modlitwy w brewiarzu były napisane w narodowym (ludowym) języku ruskim. W sekcji gospodarskiej podkreślano potrzebę wprowadzenia do szkół podręcznika gospodarowania i potrzebę założenia towarzystwa gospodarczego. M. Kuziemski wysunął na obradach sekcji historii i geografii projekt ułożenia dla szkół krótkiej historii Rusi. Powstał również plan założenia obwodowych czytelni ludowych. Pierwsza z nich (dla inteligencji) powstała w tym samym roku w Kołomyi. Oprócz tego radzono nad założeniem towarzystwa historycznego, które miałyby ochraniać zabytki historii i kultury, znajdujące się na całym ruskim terytorium Galicji⁴³. Wśród uczestników zjazdu nie zawsze panowała wspólnota poglądów: część delegatów niechętna była całkowitemu usunięciu cerkiewszczyzny z literatury i szkolnictwa.

Okazało się, iż plany przerastały siły wnioskodawców i reprezentowanej przez nie społeczności. Większość postulatów nie doczekała się w najbliższych latach realizacji. Ważne było jednak to, że zjazd stanowił forum postępowej, liberalnej, szukającej oparcia w ludzie, inteligencji ruskiej. Poglądy na nim głoszone, bliskie były tym, które propagować poczęto z większą energią od początku lat sześćdziesiątych.

Na zjeździe powołano świeckie towarzystwo o nazwie Matica Galicyjsko-Ruska, której zadaniem było „o lepsze i przydatniejsze książki w języku ruskim starać się, które do rozpowszechnienia dobrych i ogólnie pożytecznych wiadomości, utwierdzenia wiary świętej i obyczajności, rozwoju piękna języka (krasnoriczjia), nauki przemysłu i rolnictwa posłużyć mogą”⁴⁴. Ceny książek miały być jak najniższe⁴⁵, mimo to napotymano ogromne kłopoty z ich sprzedażą⁴⁶. Rusinów zainteresowanych własnym piśmiennictwem było niewiele. Wielotysięczne niekiedy nakłady książek (np. elementarzy), a więc tych nastawionych na masowego odbiorcę, nie miały szans całkowitego rozejścia się w społeczności ruskiej. Podobnie było z książkami o niższych nakładach, kierowanych do bardziej wyrobionego odbiorcy.

Do Maticy mogły należeć osoby bez różnicy stanu i wiary, jak również gromady i stowarzyszenia⁴⁷. Założona przez Hołowną Radę Ruską w czerwcu 1848 r. (a więc na kilka miesięcy przed forum ruskich uczonych) i mającą charakter religijny Matica miała zgodnie z wolą członków październikowego zjazdu powstać na nowo jako towarzystwo o charakterze świeckim. Nie udało się to w pełni i w skład zarządu weszły osoby związane z Radą Hołowną. Będące pod ich wpływem towarzystwo nie spełniło swych zadań i w latach pięćdziesiątych nastąpiło wyraźne osłabienie jego działalności.

⁴¹ O zadaniach zjazdu: „Zoria Hałycka”, 5 IX 1848, nr 17, s. 69.

⁴² M. Wozniak, *Jak probudytośja ukrajinśke narodne żyttia w Hałyczyni za Awstriji*, Lwów 1924, s. 155, twierdzi, że „na zjazd przyjechało najmniej 118 uczestników”; Kozik, *Między reakcją...*, s. 159, podaje liczbę 110 delegatów.

⁴³ Wozniak, o. c. s. 159.

⁴⁴ „Zoria Hałycka”, 21 III (2 IV) 1851, nr 26, s. 209.

⁴⁵ *Ib.*

⁴⁶ Zob. sprawozdanie Maticy zawierające tabelę druku i sprzedaży książek od 13 marca 1850 do maja 1851 r.: „Zoria Hałycka” 15 (27) IX 1851, nr 76, s. 627.

⁴⁷ Zob. Wozniak, o. c. s. 154.

Matica Galicyjsko-Ruska nie była jedyną instytucją przyczyniającą się do rozwoju życia kulturalnego Rusinów. Stosowano różnorodne formy szerszego oddziaływania na społeczeństwo. Oprócz wspomnianych wyżej prób zakładania czytelní ludowych, dużą część Galicji wschodniej w latach 1848 - 49 ogarnął ruch teatralny, organizowany głównie przez prowincjonalnych działaczy ruskich. Sztuki ruskie oparte były przede wszystkim na tekstach pisarzy zamieszkujących rosyjską część Rusi. Przedstawienia miały charakter amatorski. Poprzestawano z reguły na jednej lub kilku imprezach⁴⁸.

Do rozpropagowania haseł narodowych wśród społeczności ruskiej w wielkim stopniu przyczyniła się ruska prasa galicyjska⁴⁹. Jeszcze przed 1848 r. Rusini czynili wysiłki, by doprowadzić do wydawania własnego pisma, ale z różnych powodów zamiaru tego nie udało się im zrealizować. 15 V 1848 ukazał się pierwszy numer „Zorii Hałyckiej”, organu Hołownej Rady Ruskiej. Pismo wychodziło do 1857 r.: w 1848 r. — raz na tydzień, od 1849 do 1852 r. — 2 razy, a od 1853 r. — ponownie raz w tygodniu. Wydawana początkowo jako pismo polityczne nabrała z czasem „Zoria” charakteru bardziej literacko-informacyjnego. Umożliwiła ona wystąpienie na swych łamach większości najbardziej znanych w owych latach politycznych i kulturalnych działaczy ruskich. Zyskaną w pierwszych miesiącach popularność zaczęła tracić — razem z całą ówczesną ruską prasą galicyjską — z nadejściem nowego 1849 r. W 1857 r. było jedynie 100 przedpłat⁵⁰.

Do 1850 r. miała „Zoria” charakter narodowy, potem przeszła na pozycję moskalofilskie. W 1852 r. dostała od urzędu cenzuralnego pierwsze ostrzeżenie, aby „nie używać moskalofilskich słów pod groźbą zakazu”⁵¹. Czytana była przede wszystkim przez kler, część ruskiej inteligencji i piśmiennych chłopów. Po wsiach czytali ją zgromadzonym włościanom parochowie. Pismo, aczkolwiek odegrało dużą rolę w narodowym uświadomieniu Rusinów, nigdy nie było odbierane masowo, spotykało się z krytyką za niezajomość życia ludu i zachowawcze poglądy. Miało charakter prorządowy i antypolski.

Pierwsze kilka lat drukowana była „Zoria” cyrylicą. Zamieszczała omówienia posiedzeń Hołownej Rady Ruskiej, sprawozdania z obrad sejmowych, wiadomości ze świata, kraju, przedstawiała historię, kulturę, w tym szczególnie piśmiennictwo innych Słowian austriackich, kierowała apele do ludności ruskiej, administracji, cesarza, udzielała rad rolnikom, drukowała wiersze, opowiadania i powieści w odcinkach. Polemizowała z prasą polską. Walczyła o upowszechnienie języka ruskiego i rozwój literatury ruskiej, podkreślała bogatą historię Rusi i popierała rozwój ruskich instytucji. Poparcie, jakiego udzielała, miało charakter selektywny, przede wszystkim uwarunkowany stanowiskiem społeczno-politycznym kilkakrotnie zmieniającego się kierownictwa.

Sobór Ruski rozpoczął w sierpniu 1848 r. wydawanie w dwóch wer-

⁴⁸ Pysanja Iwana Franka, t. I, *Narys istoriji ukrajinško-ruškoji ljiteratury od 1890 r.*, U Lwowi 1910, s. 126 n.

⁴⁹ Obszernie o prasie ruskiej: I. Bryk, *Początki ukrajinškoji presy w Hałyczyni i lwivśka Stawropyhija* [w:] *Zbirnyk Lwiwśkoji Stawropyhiji. Mynute i suczasne. Studiji, zamitky, materijaty*, t. I, Lwiv 1921; I. Krewećkyj, *Początki presy na Ukrajinì 1776 - 1850*, Lwiv 1927; Pysanja Iwana Franka, t. I.

⁵⁰ Krewećkyj, *Początki presy ...*, s. 24.

⁵¹ *Ib.*

sjach językowych, ruskiej (cyrylicą) i polskiej, tygodnika „Dnewnyk Ruski”. Pismo to głosząc hasła zgody polsko-ruskiej i proponując idee solidaryzmu społecznego szybko upadło, kończąc swą działalność na wydaniu numeru 9.

W lipcu 1849 r. ukazał się pierwszy numer wychodzącego 3 razy na tydzień oficjalnego, urzędowego pisma „Hałyczo Ruśkyj Wistnyk”. W lutym 1850 r. zostało ono przeniesione do Wiednia. Zdobyło sporą popularność. Wydawane cyrylicą zawierało część oficjalną, w której władze zamieszczały swoje rozporządzenia i nieoficjalną, poświęconą sprawom krajowym i zagranicznym. Ukazywały się w nim utwory literackie i artykuły poświęcone ruskim sprawom narodowym (oświacie, językowi ruskiemu, ludowi). Przez kilka pierwszych miesięcy 1849 r. ukazywały się we Lwowie 2 razy na tydzień „Nowyny”. Ich wydawca, Iwan Huszałowicz, po upadku nie mających wyraźnie określonego profilu „Nowyn”, rozpoczął wydawanie tygodnika „Pczoła” (ukazało się 19 numerów), które jako pierwsze ruskie pismo literacko-naukowe zasłużyło się dla ruskiej literatury publikując wiersze, dramaty i rozprawy historyczne najbardziej znanych ruskich pisarzy i publicystów Galicji i Ukrainy.

Oprócz wymienionego już „Hałyczo Ruśkyjego Wistnika” władze austriackie wydawały we Lwowie, Wiedniu, Budapeszcie i Czerniowcach kilka innych pism ruskich. Były również wśród nich pisma przeznaczone dla mieszkańców Rusi węgierskiej i Bukowiny. W 1850 r. jedno z cerkiewnych bractw wydało 5 numerów pisma „Selska Rada — Wiejska Rada” (w 2 wersjach językowych). W latach 1853 - 56 Matica Galicyjsko-Ruska wydawała „Galickij istoriczeskij sbornik”.

Spośród pozostałych pism na uwagę zasługuje ukazująca się w 1853 r. „Biblioteka dla Ditiej”, jak również „Łada”, tygodnik poświęcony „ruskim dziewczętom i młodzieńcom dla zabawy i nauki”. Na końcu każdego z 15 numerów pisma zamieszczony był krótki słownik rusko-polski. Uczyla „Łada” fizyki, historii, literatury, geografii, robót ręcznych, gotowania, szycia i zabaw. Zawierała doniesienia ze świata, felietony, porady domowo-gospodarcze, prezentowała modę damską, wypowiadała się na tematy religijne, zamieszczała krótkie utwory sceniczne i anegdoty. W języku, jakim pisała, widoczne były wpływy rosyjskiego.

Cała ruska prasa galicyjska docierając do środowisk, których bezpośredni kontakt z ruskim ruchem narodowym był co najwyżej sporadyczny, wpłynęła na poszerzenie bazy tego ruchu. Wielokrotnie podkreślano jej wpływ na wzrost świadomości narodowej społeczności ruskiej. W omawianym okresie jej działalności szczególnie podkreślano znaczenie „Zorii”. „Do bacności i oświaty narodu ruskiego, o co właściwie idzie, przyczyniło się najbardziej pismo pod tytułem «Zoria Hałycka»”⁵² — zanotował w swym pamiętniku paroch unicki.

Przeszkodą w szerszym odbiorze prasy ruskiej był niejednokrotnie język, w jakim była wydawana, nie mający wiele wspólnego z czystym ruskim. Często — jak już zaznaczono — zbliżony był do rosyjskiego. Używana w wielu przypadkach do końca lat pięćdziesiątych cyrylica również nie przysparzała prasie popularności.

Aktywność ruskich instytucji kulturalnych poszerzała i wzmacniała bazę społeczną, na której opierały się w swej działalności organizacje polityczne, była zarazem wynikiem powstania tych organizacji — przede wszystkim zaś Hołownej Rady Ruskiej. W dłuższym okresie czasu

⁵² Kruszelnickýj, *Z dnewnyka...*, s. 5.

trwałe sukcesy na polu rozwoju kultury ruskiej warunkowały działalność instytucji politycznych, tworzyły bazę społeczną, na której mogły się one oprzeć.

RUSKIE ORGANIZACJE KULTURALNO-OŚWIATOWE ORAZ CZASOPISMIENICTWO
W LATACH 1860 - 1863

Istotne liczebnie powiększenie kręgu ludzi związanych z ruską ideą narodową nastąpiło w latach sześćdziesiątych — po upadku rządu Bacha, wydaniu dyplomu październikowego a następnie patentu lutowego — wraz z powstaniem na terenie Galicji wschodniej, nie bez wpływu podobnego ruchu na Ukrainie, tzw. ruskich hromad narodowych, skupiających z reguły młodych Rusinów, głoszących swe ściśle związane z ludem, dążących do rozwoju literatury ruskiej, propagujących jedność Rusi galicyjskiej z rosyjską i odrzucających wszelkie hasła moskalofilskie. Około 1861 r. powstała taka gromada w lwowskim seminarium unickim. Druga zawiązała się na początku 1862 r. i działała wokół wydawanego przez siebie pisma „Weczernyci”. W tym samym roku założono gromadę w Samborze a w rok później w Przemyślu⁵³. Organizowane z reguły w gimnazjach, powstały gromady w wielu miastach wschodniogalicyskich. Skupiając najczęściej po kilkadziesiąt osób⁵⁴ tworzyły grupy, jak się wydaje, nie mające szerszej rozwiniętych struktur organizacyjnych. Jak twierdzi jeden z pamiętnikarzy, członek założonej nieco później, bo w 1864 r. gromady w gimnazjum tarnopolskim, choć nie była ona organizacją polityczną, była tajna i trzeba było mieć się na baczności, by się nie zdradzić z jej działalnością. Nie było żadnego pisanego statutu i zebrań nie protokołowano, jako że nie było to potrzebne przy zajmowaniu się sprawami literacko-narodowymi. Każdy z członków przysięgał, że nie dopuści się zdrady i będzie pracował dla dobra całego narodu. Do gromady tej należeli prawie wszyscy uczniowie starszych klas gimnazjum⁵⁵.

Gromady narodowe nadawały swej działalności charakter wszechstronny. Zainteresowały ruskich gimnazjalistów literaturą, teatrem, rozprowadzaniem ukraińskich książek, a nawet sprawami związanymi z działalnością uniwersytetu, jak np. zakładaniem komitetów pożyczkowych⁵⁶. Duży wpływ na wyraźne uaktywnienie w latach 1861 - 62 ruskiego ruchu narodowego miała szczególnie gromada związana z lwowskim seminarium unickim. Gromada ta przyczyniła się do powstania ruskiego teatru amatorskiego, który opierając się na mowie ludu, dał początek przyszłemu — założonemu w 1864 r. — stałemu teatrowi.

W gmachu ruskiego Domu Narodowego znalazło przejściowo swą siedzibę założone 15 XI 1861 towarzystwo o nazwie „Biesiada Ruska”. Dom Narodowy, którego budowę rozpoczęto w 1851 r., służyć miał rozwojowi nauki, sztuki, piśmiennictwa, przyczyniać się do upowszechnienia oświaty wśród ludu ruskiego. Jego budowę ukończono ostatecznie dopiero w 1864 r. Zadaniem mieszczącej się w nim „Biesiady Ruskiej” było

⁵³ J. Hordynskij, *Do istoriji kulturnoho y političnoho žytia w Halyczynji u 60-tych rr. XIX w.*, Lwiv 1917, s. 39, 40, 56, 60.

⁵⁴ *Ib.* s. 40.

⁵⁵ O. Barwiński, *Spomyny z moho žytia*, Lwiv 1912, cz. I, s. 51.

⁵⁶ Hordynskij, *oc.* s. 28 - 33.

„zbliżenie wykształconych warstw (stanów) Rusinów, zjednoczenie ich w towarzyski związek”, którego przedmiotem działalności miały być „dyskusje, bezpłatne czytanie czasopism, dozwolone gry kartami, gra w bilard i inne towarzyskie gry” a także, jeśli będą możliwości „muzyki, deklamatorskie i teatralne gry i zabawy z tańcami, jak również bal członków towarzystwa”⁵⁷. W sporym stopniu wywiązywano się z tych zadań.

Po 1848 r. (po zniesieniu pańszczyzny) dał się zauważyć wyraźny wzrost znaczenia szkolnictwa ruskiego. W ciągu kilkunastu lat wzrosła kilkakrotnie liczba ruskich szkół ludowych⁵⁸. W gimnazjach wschodniogaliczyjskich — na początku lat pięćdziesiątych — Rusini (unicy) stanowili większość uczniów⁵⁹. Dzięki aktywnej postawie działaczy ruskich język ruski był w latach 1849-56 bardziej uprzywilejowany w szkolnictwie od polskiego. Postępy poczyniono również w szkolnictwie wyższym. W 1848 r. założono w Uniwersytecie Lwowskim katedrę języka i literatury ruskiej; w latach sześćdziesiątych prowadzono akcję przyznawania stypendiów młodym, rokującym nadzieje na rozwój w duchu narodowym Rusinom⁶⁰. Napotymano jednak ogromne kłopoty wynikłe z braku odpowiedniej kadry nauczycielskiej.

Zasięg prasy ruskiej i jej wpływ na społeczność, dla której była przeznaczona, był w latach sześćdziesiątych większy niż kilka lub kilkanaście lat temu. W styczniu 1861 r. ukazał się pierwszy numer wychodzącego 2 razy na tydzień drukowanego grażdanką „Słowa”. To najpopularniejsze w owym czasie wśród Rusinów pismo było — jeśli idzie o program i powiązania personalne — kontynuacją „Zorii Hałyckiej” i podporządkowane było „partii starych”, a więc gronu ludzi o zachowawczych poglądach społecznych, którym przewodził wyższy kler unicki. Przez pierwsze kilka lat miało „Słowo” w dużej mierze charakter narodowy. Drukowało artykuły publicystyczne poświęcone ruskim sprawom narodowym: językowi, oświacie, historii. Zawierało doniesienia z kraju, innych części monarchii austriackiej, zagranicy oraz sprawozdania z obrad sejmu. Zamieszczało przegląd prasy polskiej i polemiki z nią. Publikowało utwory literackie. Sporo artykułów poświęcało sprawom religijnym. Wypowiadało się za jednością Rusi galicyjskiej z Ukrainą, prosty lud traktowało jednak z pewną wyniosłością, pouczając go, co kiedy ma czynić i dążąc do podporządkowania go klerowi. Podobnie jak „Zoria” zwalczało „Słowo” wszelką działalność propolską. Było przede wszystkim pismem politycznym.

W 1862 r. zaczął wychodzić „Galiczanin”, który był powiązany ze „Słowem” i wydawany był w języku zbliżonym do rosyjskiego. Drukowano w nim wiersze, geo- i etnograficzne opisy ziem ruskich, monografie historyczne, rozprawy dotyczące historii literatury i językoznawstwa, jak również prawnicze i filozoficzne. „Galiczanin” ostro krytykował Polaków i ich wpływ na dzieje Rusi. Dwie księgi tego pisma ukazały się w 1862 r. i dwie w 1863 r. (razem jeden tom).

Odmienne program od pism opanowanych przez partię starych, głosiły wydane po raz pierwszy 1 II 1862 przez narodową hromadę lwowską

⁵⁷ „Słowo”, 2 (14) XII 1861, nr 88, s. 433.

⁵⁸ Stenograficzne sprawozdania 1865/6, Koczyński, poseł, s. 401 cyt. za: Dulczewski, o. c. s. 56.

⁵⁹ „Zoria Hałycka”, 28 III (9 IV) 1851, nr 28, s. 229.

⁶⁰ „Słowo”, 16 (28) IX 1861, nr 66, s. 345.

„Weczernyci”. Ukazujący się pod redakcją Fedora Zarewycza tygodnik zamieszczał utwory T. Szewczenki, O. Fedkowicza, P. Kulisza i syna Markiana Szaszkiwicza (założyciela „Ruskiej Trójcy”) — Włodzimierza. Publikowano w nim rozprawy dotyczące ruskiej historii i piśmiennictwa, felietony, doniesienia z Ukrainy, polemiki z prasą polską. Realizując program „Młodej Rusi” (tzn. obozu skupiającego młodych członków hromad narodowych nawiązujących w swej działalności i twórczości do folkloru ruskiego) próbowały „Weczernyci” oprzeć ruski ruch narodowy na bazie kultury najliczniejszej warstwy powstającego narodu — chłopów. Głosiły odrębność narodu ruskiego od polskiego i rosyjskiego. Nie były jednak pismem o nastawieniu antypolskim. Za jeden naród uznawały Rusinów galicyjskich i ukraińskich i podkreślały znaczenie tych ostatnich dla rozwoju ruchu narodowego. „Weczernyci” trafiały przede wszystkim do rąk ruskiej młodzieży gimnazjalnej i inteligencji. Przestały wychodzić w styczniu 1863 r. Ich kontynuacją była wydawana, podobnie jak „Weczernyci”, w czystym języku ruskim, pismem fonetycznym „Meta”. Przetrwała jedynie 5 miesięcy. Pozostałe próby wydawnicze były jeszcze mniej udane.

Krótkotrwałość ukazywania się ruskich pism w latach 1848 - 63 spowodowana była brakiem wyraźnie skryształizowanych organizacji politycznych, z którymi byłyby one ściśle związane, a przede wszystkim zbyt nielicznym kręgiem wyrobionych politycznie i samookreślonych narodowo odbiorców tego typu działalności literackiej i publicystycznej⁶¹.

Jednak w sytuacji początków ruchu ruskiego, kiedy mógł on liczyć jedynie na niewielkie poparcie społeczeństwa, znaczenie pierwszych pism narodowych dla kultury ruskiej, mimo ich ograniczonego oddziaływania, było spore. Przyczyniły się one do rozwoju piśmiennictwa narodowego, wykształciły znaczną grupę literatów i publicystów, umożliwiły debiut wielu poetom. Stworzyły Rusinom możliwość szerszego prowadzenia działalności narodowej, zarówno jeśli idzie o liczebność objętej nią ludności, jak i zasięg terytorialny, były trybuną, z której głosili swe hasła.

Skład społeczny odbiorców prasy (jak i większości instytucji kultury) ruskiej nie był zbyt zróżnicowany. Podobna sytuacja dotyczyła zresztą w owych latach również pism innych grup językowych. Wynikało to z niskiego stanu oświaty. Chłop najczęściej był analfabeta, klasy robotniczej w Galicji prawie wcale nie było. Prasę ruską czytał przede wszystkim unicki kler, dość wąska i trudna do ścisłego określenia warstwa inteligencji, a w latach sześćdziesiątych również młodzież gimnazjalna i seminaryjna.

Obu przedstawionym wyżej konkurującym ze sobą obozom udało się podzielić ruskie instytucje między siebie. Partia starych miała do swej dyspozycji przede wszystkim Dom Narodowy, Maticę Galicyjsko-Ruską, Instytut Stauropigialny we Lwowie, a z pism „Słowo” i „Galiczamina”. Jej siłą było ściśle powiązanie z władzami Kościoła greckokatolickiego posiadającymi rozbudowaną strukturę organizacyjną. Młoda Ruś opanowała natomiast „Biesiadę Ruską”, wydawała „Weczernyci” i „Metę”. Oba ugrupowania nie były partiami w dzisiejszym tego słowa znaczeniu, lecz grupami ludzi, których jednoczył wspólny cel działania. Nie stworzyli

⁶¹ Zob. *Pysanja Iwana Franka*, t. I, s. 170.

oni żadnych sformalizowanych organizacji. Skupieni byli wokół opanowanych przez siebie instytucji. Nie panowała wśród nich pełna jednorodność. Szczególnie „Słowo” grupowało ludzi ideowo dość luźno ze sobą związanych.

W omawianym okresie 15 lat nastąpiło widoczne poszerzenie środowisk objętych działalnością ruskich instytucji narodowych. Polityczny charakter ruchu z końca lat czterdziestych narzucał określony program działania instytucjom, które ruch ten reprezentowały. W latach sześćdziesiątych nastąpiło wyraźne złagodzenie politycznej ekspansywności ruskich instytucji na rzecz wyeksponowania ich funkcji kulturowych. Jednocześnie pojawiła się alternatywa: możliwość i do pewnego stopnia konieczność wyboru między dwoma zróżnicowanymi programowo ruskimi obozami narodowymi i reprezentującymi je instytucjami. Umożliwiło to poszerzenie kręgu zwolenników ruchu ruskiego. Brak jednak instytucji, która przez dłuższy okres czasu potrafiłaby kierować narodowym ruchem ruskim, jednocześnie wszystkich lub przytłaczającą większość jego działaczy i zwolenników, powodował jednocześnie osłabienie tego ruchu.

Data zamykająca omawiany okres — rok wybuchu powstania styczniowego — nie stanowiła dla badanych procesów momentu szczególnie ważnego. W spowodowanym nadejściem ery konstytucyjnej ponownym przyspieszeniu rozwoju ruskich instytucji i całego ruchu narodowego powstanie nie wywołało — co do charakteru i tempa procesu — większych zmian. Nie było dla Rusinów cezurą ich narodowej działalności. Świadczy o polskim spojrzeniu na rozwój ruchu ruskiego. Jego stosunek do powstania był wyraźnie wrogi. Porównanie z 1830 r. wskazuje, iż w owych trzydziestu kilku latach nastąpiła we wschodniej części Galicji dość znaczna zmiana stosunków narodowych.

ПРАВОВОЕ РАЗВИТИЕ УКРАИНСКОГО (РУСИНСКОГО) НАРОДНОГО ДВИЖЕНИЯ В ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЦИИ В 1848-1863 ГГ.

Начало русинского народного движения в Восточной Галиции, которое несколько десятилетий спустя получило название украинского, прежде всего связано с деятельностью молодежи в 30-х и 40-х годах XIX в., объединенной в группу под названием „Русинская Тройца”.

Однако восточно-галицийская общественность обратила внимание на украинскую национальную деятельность лишь в период Весны народов. Тогда стала бурно развиваться общественная база движения, а также его правовой характер. Была учреждена Главная Русская Рада (Головна Руска Рада) — ведущая украинская политическая организация того времени, военные организации. Украинцы приняли участие в Славянском Съезде, который состоялся в Праге, а также активно включились в избирательную кампанию в венский парламент. Деятельность эта, инспирированная высшей иерархией Униатской Церкви, была лояльной по отношению к австрийским властям. После поражения венгерской революции она значительно ослабела и вновь активизировалась лишь в начале 60-х годов. Единственным политическим учреждением того времени, в деятельности которого принимала участие украинцы, был Краевой Галицийский Сейм.

В течение описываемого нами периода определенно расширились правовые нормы культурно-просветительной деятельности. Появилась украинская печать, пропагандировалось развитие украинской науки. В 60-х годах украинские учреждения разделились на два лагеря, которые соперничали друг с другом. Так наз. партия старых

(свентюрцы) продолжала поддерживать общественное движение консервативного характера, которое в конце 40-х годов подчинялось высшему униатскому духовенству. „Молодая Русь” (народовцы), которая в своих рядах преимущественно объединяла украинскую молодежь — воспитанников гимназий и семинарий, — тесно связывала деятельность с культурой украинского народа.

Политический характер движения конца 40-х годов в 60-х годах определено смягчился, уделяя все больше внимания культурническим функциям. Возможность выбора между двумя национальными лагерями с различными программами повлияла на увеличение числа сторонников украинского движения.